

Микола Жулинський

«ЖИВА ДУША ПОЕТОВА СВЯТАЯ...» ШЕВЧЕНКО: ДУХОВНЕ ЗДІЙСНЕННЯ СЛОВА

Реальним є тільки духовне.¹
Гегель.

Вражає Шевченкове «прозирання духу» (Гегель) в суть історичного буття нації, в національну душу і в себе самого – в те, що існує в собі, що можна означувати як духовна субстанція. Його дух розвинувся в процесі самопізнання, передусім – внаслідок національного самоусвідомлення і витворив в собі і для себе царство духу – особливу чуттєву свідомість, спосібну прозирати в реальний дух народу, у внутрішній його характер та наповнювати індивіда силою самоусвідомленого буття. «Справжнє самоусвідомлене існування», за Гегелем, «дух отримує у формі мови»², бо «ця мова – і с н у в а н н я духу як безпосереднього Я»...³

Велич і глибина духу, його сила вимірюється виявом себе в Слові, зокрема і передусім вербальним перетворенням і поширенням різноманітних форм культури, поєднанням із іншими народними духами задля набуття загальності, спільності і заради «цього завдання вибудовує одну колективну націю, а отже, одне колективне небо».⁴

¹ Гегель, *Феноменологія духу*, Київ 2004, с. 31-32.

² *Ibidem*, с. 484.

³ *Ibidem*, с. 455.

⁴ *Ibidem*, с. 492.

Для Шевченка було очевидним, що тогочасна українська людність не була колективною нацією. Не було над цим колоніально заглушеним народом єдиного національного «колективного неба». Поставало завдання набуття цієї колективної загальності, спільності; необхідно було цьому розчленованому, уярмленому народові ставати солідарною спільнотою, здатною на колективний вияв політичної волі. Завадою на цьому шляху виступала різко означувана соціальна нерівноправність, територіальна і класова розмежованість українства, особливо зорієнтованість значної частини національної еліти на іншу державну форму буття, спочатку на Річ Посполиту, згодом на Російську імперію. Своя батьківщина вже не покликала її на жертвоне служіння своєму народові, не наповнювала усвідомленням політичної відповідальності за долю української людини, української землі, історичного майбутнього України. Ця частина української еліти, українських інтелектуалів працювала на зміцнення Російської імперії, яка в їхніх очах та інтересах забезпечувала правопорядок і так звану спільну державність. Імперія формувала не лише єдиний правовий і політично-інституціональний простір, але й простір духовний, чи не найголовнішими інструментами творення якого були імперське мислення, російська мова і православна церква.

Отже, Російська держава як імперія вимагала подальшої територіальної, політико-економічної й культурної експансії, що виразно усвідомлював Шевченко, реагуючи на ці гібридні агресії Росії на Кавказі (поема *Кавказ*).

Іван Франко цей рішучий осуд Шевченком природи російського великодержавного експансіонізму визначав так: *Кавказ* – ся огниста інвектива проти «темного царства» зі становища загальнолюдського, се може, найкраще свідोцтво могутнього, всеобіймаючого, широко людського почуття нашого поета»⁵.

⁵ І. Франко, *Зібрання творів: У 50-ти т.*, Київ 1980, т. 26, с. 137.

Для Шевченка чи не визначальним свідченням життєвої сили, невмирущості народу, його жаги свободи, пристрасті самоздійснення та нестримних поривань до волі є душа. «Не вмирає душа наша, не вмирає воля...» – говорить поет на початку поеми. Якщо жива душа його народу, кавказьких народів, то не згаснуть їхні прагнення волі, а відтак, ніхто, жодна військова потуга остаточно не уярмить народний дух, живу душу нації.

Бо на сторожі «душі живої» стоїть слово і жодна сила

Не скує душі живої
І слова живого.

Шевченко в поемі звертається до Бога як до «духу живого», то дорікаючи йому за те, що Господь допустив знущання катів над людьми, що «правда наша п'яна спить», що пролито стільки сліз і крові («течуть ріки/ Криваві ріки!»), то благаючи його не забувати «лицарів великих», помагати їм у боротьбі за свій чурек і свою саклю, закликаючи їх:

Борітеся – поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!

В арсеналі поета є лише одна зброя – Слово, «а слово є чин і досвід власне божественного»⁶.

Слово єднає Божий дух із духом земним, який запліднюється універсальним світлом істини і відкривається в індивідуалізованому образному вияві – в поетичній творчості. Отже дух знаходить своє уособлення в митцеві.

⁶ Ганс-Георг Гадамер, *Герменевтика і поетика*, Київ 2001, с. 200-201.

Якщо «дух – це митець»⁷, мова – форма існування духу, «мова – це самоосвідомлення»⁸, а Бог, елементом постаті якого є мова, – це одушевлений у собі художній твір»⁹, то кожен геніальний митець є «власна мова Бога, що є духом морального народу, – це оракул, що знає специфічні обставини цього народу і оповіщає те, що може стати йому в пригоді»¹⁰.

Таким оракулом, пророком, провісником нації, врешті-решт, духом свого морального народу був і геніальний Шевченко. Передусім він спромігся висловити національний дух у формі рідної мови і цим стимулював процес самоосвідомленого існування українського народу. Сам їм, оракулам, пророкам, Господь довіряє своє Слово, яке вони мають доносити до людей – провіщати істину, вказувати шлях, вселяти в душі віру, любов, милосердя.

У вірші *Пророк* Шевченко оповідає про посланого Господом на землю пророка

Свою любов благовістить!
Святу правду возвістить!

Премудрість Божа втілилась через Слово і через Слово людина прилучалася до Бога.

Неначе наш Дніпро широкий,
Слова його лились, текли
І в серце падали глибоко!
Огнем невидимим пекли
Замерзлі душі.

Але не завжди, не кожна людина завдяки прилученню через Слово до Бога ставала богоподібною, хоча Слово,

⁷ Гегель, *op. cit.*, с. 476.

⁸ *Ibidem*, с. 444.

⁹ *Ibidem*, с. 482.

¹⁰ *Ibidem*, с. 483

яке було явлене у Господній іпостасі Ісуса Христа, і було уособленням іпостасі Бога-Отця. Далеко не завжди люди, які спочатку «скрізь ходили за ним і сльози знай лили», сприймали те Господнє Слово, мовлене кротким пророком. Цей процес перетворення людської природи завдяки спілкуванню людей з Богом через Слово був тривалим і часто драматичним. Нелегко виплекати дух, що усвідомлює себе і впевнений у собі, знає сам себе, а отже, запліднений жагою самоусвідомлення.

Внаслідок набуття людиною віри, а отже, внутрішньої свободи, моральної свідомості відбувається очищення душі. Слово, запліднене вірою, набуває особливої енергетичної потуги, бо внаслідок такого запліднення володіє даром оживлювати надією і вірою інші людські душі.

У поемі *Марія* Шевченко робить особливий акцент на Слові – на його дивовижній духовній і моральній силі. Ісус поніс лукавим у Єрусалим слово нове, правди слово, але

Не вняли славу! Розп'яли!

Його ученики, побратими, «нетвердії, душеубогі», злякались, сховались, розійшлись – Марія змушена була їх збирати

І їх униніє і страх
Розвіяла, мов ту полову,
Своїм святим огненным словом!

Поет наголошує на тому, що її Слово – це дух святий, який вона пронесла в їхні вбогі душі. Ті Божії глаголи, якими Марія очистила і оживила свою душу, ввійшли в неї із розп'яттям її єдиної дитини. Та ще раніше, коли її син, ще хлоп'яточко, навчав

Як в світі жить, людей любить,
За правду стать! за правду згинуть! –

вже тоді матір Марія зріла в ньому «Месію, Самого Бога на землі»),

Бо за сином
Святая мати всюди йшла,
Його слова, його діла –
Все чула, й бачила, і мліла,
І мовчки трепетно раділа,
На сина дивлячись.

Шевченко переконає, що Слово було явлене не лише в Божій іпостасі Христа, але і в іпостасі Божої Матері, яка волею Господа лишилася на землі для того, «щоб Слово стало плоттю і жило серед нас». ¹¹ Саме через Богоматір, утверджує Сергій Кримський, відбулося «явлення Божої Премудрості у Слові та Слові як другої іпостасі Трійці... Адже Діва Марія, що завагітніла Словом, стала першим храмом Софії». ¹²

Марія в Шевченка – це людське уособлення Божого Слова, бо завдяки її святому огненному слову, яким вона оживила, наповнила вірою вбогії душі братів його, учеників, «мужі воспрянули Святіє» і

Любов і Правду рознесли
По всьому світу.

За Шевченком Богоматір здійснює Господню волю – підхоплює слово Божого сина Ісуса, який возноситься на небо, і несе його «меж люди». В цьому передусім і полягає місія Марії – «своїм святим огненным словом» розігрівати в людях страх, сумніви, зневіру, розпач і вчити як «за правду статъ! за правду згинуть!»

Згадаймо *Сповідь* одного із найвизначніших отців і вчителів християнської Церкви Аврелія Августина,

¹¹ С.Кримський, *Під сигнатурою Софії*, Київ 2008. с. 113.

¹² *Ibidem*, с. 118.

індивідуальний духовно-релігійний досвід якого відкриває нам складний, болісний, у драматичних роздумах шлях навернення до віри, до Бога. І це навернення відбувається завдяки Слову, бо «на початку було Слово, і Слово було в Бога, і Слово було Бог».

Якщо «Слово – сам Бог», стверджує Августин, що правдивим світлом просвічує кожну людину («Господи, ти моє Світло...»), то це слід розцінювати як формування Святим Августином засад наукового напрямку – теології слова.

Роздумуючи над словом Шевченка, необхідно визнати, що ми не можемо уявити, пізнати весь спектр буття слова у просторі й часі.

Як стверджує Г.-Г.-Гадамер, «слово живе своїм життям, і, попри одноразовість акту мовлення, воно набуває тривалості – у вигляді доброї звістки, благословення, прокляття або молитви, а також як заповідь чи закон, чи виголошений вирок, або ж як художні твори поетів і наукові принципи філософів¹³.

В ім'я чого, заради якої мети Шевченко воскрешає українське слово, надає йому особливої духовної сили, могутньої вітальної енергії?

Воскресає одухотворенням його божественного призначення. Для Шевченка слово – “святе”, “Боже”, “Господнє”, “велике”, “огненне”, “тихе, добре, коротке”...

У своїй величній поемі *Неофіти* він благає:

Пошли мені святеє слово,
Святої правди голос новий,
І слово розумом святим
І оживи і просвіти!

Шевченко словом оживлює магію народження думки, творить основу особливої духовно-кровної єдності всіх

¹³ Ганс-Георг Гадамер, *op. cit.*, с. 29.

сущих українців на землі, а також «і мертвих, і живих, і ненароджених», зводить духовний храм національних цінностей. Це надзвичайно висока духовна місія – пробуджувати і формувати національну свідомість шляхом відновлення справжнього історико-культурного образу України.

Почування українського народу значною мірою виражається сьогодні поезією Шевченка; вона акумулювала історичний духовний досвід нації і тому в наші дні не втрачає сили народного самовираження. Микола Гоголь відзначав: “Справжня національність перебуває в самому духові народу”. Не випадково Шевченкова духовність так часто, особливо в періоди переломні, історично зламні для українського народу, захоплювалася в орбіти політичних і культурних турбот інтелігенції. Оця багатofункціональність духовності Шевченка, наші повсякчасні заміри її реалізувати в практично-духовній діяльності засвідчує і необмежені духовні можливості Шевченкового слова, і діапазон наших культурних потреб і запитів.

Український народ упізнає себе в творчості й долі Шевченка, свою історію, долю, славу й покликання і цим національно самоутверджується, духовно очищується, морально зміцнюється. Шевченко уберіг націю від жорстких асиміляційних протягів, які пронизували звідусіль Україну, відкрив народові його історію, занурив в її драматичні й трагічні глибини, змушуючи до самокритичного “перечитування” “тієї слави”.

Шевченко прагнув перебороти духовне відчуження національної інтелігенції, скромної за чисельністю української еліти від рідної нації тим, що формував власну систему оцінок історичного минулого України. Він пов’язував в органічній єдності минуле, сучасне і майбутнє і тим відкривав українському народові його майбутнє.

Історична правда, хоч би якою гіркою, болісною для національної гордості й честі вона була, повинна згуртувати українство в єдиний національний організм і зміцнити

ослаблену ідентичність українського народу. Інакше не досягти нам духовної незалежності, яка є визначальним чинником формування державницького світогляду, а отже – фактором духовно-культурної та морально-психологічної стабільності України.

Шевченко виступає сьогодні духовним будівничим нашої держави. Тому наш обов'язок самокритично осмислити його дорогоцінну спадщину, його пророцтва і перестороги, долати духовне невільництво шляхом забезпечення повної свободи особи. Тільки за цієї умови українська людина сприйматиме об'єктивні оцінки історії свого народу і відкриватиме для себе чіткі перспективи розвитку своєї держави.

Важко розбити фізичні кайдани, та найважче звільнитися від пут духовних, стати внутрішньо вільною людиною. Такою внутрішньо вільною людиною був Шевченко. Тому його так гнітило духовне рабство своїх земляків, готовність ходити в ярмі, непомірне чванство і втішання добровільним невільництвом. Бо він знав: внутрішньо невільна людина готова до зради. Згадаймо, що сказав Конрадові Валленроду в поемі Адама Міцкевича його духовний наставник. Він назвав його невільником, а “єдина зброя невільника – це зрада”.

Національна самосвідомість – величезна духовна сила, яка здатна ефективно вплинути на державотворчі процеси, стимулюючи енергію народу задля винесення суспільного поступу на високу хвилю розвою. І як раніше, особливо в періоди переломні, історично зламні для українського народу, визначна роль у її формуванні належить поезії Шевченка, яка акумулювала історичний досвід нації і не втрачає сили народного самовираження.

Хай же й сьогодні, і в наступні роки розбудови Української держави обпікає промерзлі наші душі огнем словесним Шевченко, хай воскресає він, пророк народу нашого, повсякчасно у наших благородних помислах

і державних ділах. Бо ж ради усіх нас, і мертвих, і живих,
і ненароджених земляків його в Україні і не в Україні,
він благав у Господа:

Ридаю,
Молю ридаючи; пошли
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило,
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово, Божеє кадило,
Кадило істини. Амінь.